

EXERCITIUL SCRIERII ȘI CANCELARIA VOIEVODALĂ DIN TRANSILVANIA (SEC. XIII–XIV)

Susana Andea*

Abstract. *The praxis of writing in the voivodeship's chancellery is rooted in the 13th century, with diverse and enlarged applications in the 14th century. Even though the term "voivodal chancellery" may seem improper for the period under scrutiny, the various types of acts as well as a certain continuity in the observance of their editing rules leads us to consider the existence of a trained staff. This trained personnel, originating from the entourage of the acting voivode's or, on the contrary, externally, is not as much relevant as their education and literacy. Certainly, the writers of the documents issued in the name of the voivode or vice-voivode were aware of the rules of practice involved in the preparation of documents issued by the royal chancellery. The reign of King Carol I (1342), followed by King Louis III the Great (1342) and the enthronement of Sigismund of Luxembourg (1387) have brought about some noticeable changes in the internal procedure of documents, that echoed in the acts issued by the voivode's chancellery.*

The Transylvanian voivodship's chancellery was a miniaturized version of the royal chancellery, and issued almost all types of documents (charters, open letters, closed letters). The voivode's assignments, who acted as king's representative in the territory, are illustrated by the issued records – at the same time are revealed the confines of his power, or even the tendency to overcome them at certain times.

Keywords: Transylvania, voivode, voivodal chancellery, documents, writing

Incursiunea în istoriografia subiectului relevă existența unor preocupări venite preponderent din spațiul scrisului în limba maghiară¹, dar nu exclusiv,² cu contribuții esențiale și unice asupra temei, dar care, în același timp, au evidențiat imposibilitatea studierii tuturor aspectelor relevante și necesare. Între obstacolele dificil de trecut la acea dată, pe lângă numărul relativ mic de acte păstrate, erau menționate inexistența unor publicații care să cuprindă exhaustiv actele emise de cancelaria voievodului. O parte din actele de interes fuseseră publicate în diverse volume de documente³ dedicate unor dinastii ale regalității maghiare sau unor

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: eandea@yahoo.co.uk.

¹ Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapest, 1930, p. 138–143; 225–229; Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940.

² Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)* în *DIR, Introducere*, București, 1956, vol. II, p. 228–332 (infra: Fr. Pall, *Diplomatica latină*).

³ Menționăm doar selectiv, acestea regăsindu-se în bibliografia colecțiilor sus-pomenite: Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, vol. I–XII, Pest, 1860–1874; *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, vol. I–VII, ed. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula, Budapest, 1878–1920.

familiei nobiliare, în timp ce altele, inedite, s-au aflat răsfirate în diferite locații instituționale sau fonduri private. Inițiativa laudabilă a Academiei Române de a edita într-o colecție națională intitulată *Documente privind istoria României*⁴ și schimbată apoi în *Documenta Romaniae Historica*, cu serii distincte *A* pentru Moldova, *B* pentru Țara Românească, *C* pentru Transilvania⁵ și *D Relații* între cele trei țări⁶, a venit să soluționeze aceste dificultăți care au împiedicat cercetarea trecutului medieval. În pofida greutăților întâmpinate, cele mai multe generate de imposibilitatea accesului la acte aflate în arhive externe sau în ediții inaccesibile, la care am adăuga apoi și dificultatea demersului pentru puținii specialiști români cunoscători ai limbii și paleografiei latine, colecția continuă și azi, întâmpinând aceleași permanente obstacole⁷.

O altă inițiativă ulterioară, venită din partea unui fost colaborator al seriei mai sus menționate, a adus pe masa cercetătorilor medievaliști, sub forma unor rezumate elaborate exclusiv în limba maghiară, o altă colecție⁸ dedicată tot Transilvaniei, dar restrânsă la accepțiunea ei medievală. Meritul principal al acestei producții științifice constă în actualizarea bibliografiei documentelor și în introducerea în circuit a unora inedite care au fost necunoscute editorilor de la DRH-C, Transilvania. Desigur că au mai fost publicate cu diferite ocazii, în afara colecțiilor, alte documente emise de voievozii și vicevoievozii Transilvaniei⁹, dar care depășesc cronologic intervalul temporal avut în vedere de noi.

Elaboratele științifice dedicate studierii instituției voievodatului Transilvania, nu foarte multe, au lămurit o serie de aspecte, subiectul suscitând periodic interesul. Astfel, teza de doctorat a lui Farczády Elek¹⁰ a fost reluată în cercetarea lui Janits Iván¹¹ care aduce acesteia unele rectificări, apoi Jakó Sigismund¹² completează și continuă investigarea, aducând contribuții consistente. Subiectul a fost avut în

E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/1–2, XV/1, București, 1887–1890, 1911; Fr. Zimmermann, O. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I–II, Sibiu, 1892, 1897.

⁴ Prescurtat *DIR*. Editate vol. I–II (veacurile XI–XIII), București, 1951–1952; veacul XIV, vol. I–IV, București, 1953–1955.

⁵ Prescurtat *DRH–C*. Editate vol. X–XVI, București, 1977–2014.

⁶ *DRH–D*, I, București, 1977.

⁷ A se vedea în acest sens Susana Andea, *Din istoricul Colectivului de Istorie medie al Institutului. Realizări și perspective*, în vol. *Activitatea științifică a institutului de istorie „George Barițiu”*, București, 2011, p. 59–77.

⁸ Jakó Zsigmond, *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár*, vol. I–IV, Budapest, 1997–2014. (Cu colaborarea lui Hegyi Géza și W. Kovács András); (infra: Jakó, *Erd. okm.*).

⁹ *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402–1473)*, edit. A.A. Rusu, I.A. Pop, I. Drăgan, Cluj-Napoca, 1989.

¹⁰ *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unio 1437 előtt*, Budapest, 1912.

¹¹ *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940.

¹² *Organizarea cancelariei voievodale ardelenne la începuturile secolului al XVI-lea*, „Hrisovul”, 6 (1946), p. 111–148. Idem, *Despre numirea voievozilor Transilvaniei*, „Acta Musei Napocensis”, 26–30, II (Istorie), 1989–1993, p. 33–44.

vedere și de Francisc Pall¹³, inclusiv ca și contribuție la *Tratatul de istorie a României*¹⁴ (1962), fiind apoi reluat de Ștefan Pascu¹⁵ într-o lucrare amplă, ce are în vedere multiple aspecte ale funcționării voievodatului și valorifică rezultatele cercetărilor efectuate până atunci, între care le menționăm doar pe cele datorate lui Ioan Lupaș¹⁶ și lui Ioan Moga¹⁷. Este o lucrare ce oferă o imagine de ansamblu a voievodatului și în care își află rostul toate structurile administrative, inclusiv cele românești alături de comitate, scaune săsești și secuiești. Cercetările efectuate de Ioan Aurel Pop¹⁸ asupra instituțiilor medievale românești, în special accentul pus pe rolul jucat de adunările cneziale, au întregit apoi imaginea unui voievodat al Transilvaniei în care și elementul românesc și-a aflat locul. La acestea, am adăuga apoi cercetarea lui Avram Andea dedicată studierii cnezilor din Banat care a lărgit orizontul spațial¹⁹.

Incursiunea istoriografică îngăduie sesizarea unor diferențieri din perspectiva interesului sub care a fost abordată tema. Dacă în unele lucrări s-a pus mai mult accentul pe dependența voievodului față de regalitatea maghiară, s-a acordat o mai mare atenție studierii originii etnice a voievozilor, arhondologiei comitatelor etc., în altele, poziționarea cercetării s-a axat și pe identificarea acelor elemente distinctive generate de realitățile diferite față de regat care au particularizat evoluția Transilvaniei în cadrul regatului ungar.

COMPETENȚELE VOIEVODULUI

Cercetarea de față își propune să evidențieze atribuțiile surprinse în actele scrise emise de voievod sau de vicevoievod începând din secolul al XIII-lea și până la sfârșitul domniei regelui Ludovic I de Anjou (1382). Numit de rege, din rândul persoanelor demne de încredere²⁰, pe o durată de timp nederminată, uneori sfârșind pe scaunul voievodal, alteori schimbat pentru a face loc altor membri ai familiei sau ridicat la funcția de palatin, voievodul a fost socotit un demnitar de prim rang, ierarhic situat pe locul doi, după palatin dacă se iau în considerare atribuțiile și

¹³ *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, „Revista Arhivelor”, 3, 1/1960, p. 267–277.

¹⁴ Francisc Pall, *Organizarea politică, fiscală, judecătorească și bisericească a Transilvaniei în secolele XIV–XV*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXI, 2003, p. 349–368.

¹⁵ *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I–IV, Cluj, 1971–1989.

¹⁶ *Voievodatul Transilvaniei în secolele XII–XIII*, „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tom 18 (1936), p. 94–104.

¹⁷ *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944.

¹⁸ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

¹⁹ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.

²⁰ W. Kovács András, *Voievozii Transilvaniei în perioada 1344–1359* în vol. *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, ed. Dumitru Țicu, Rudolf Grăf, Adrian Magina, Cluj Napoca, 2011, p. 37–65.

rolul avut; după alte aprecieri pe locul trei, respectiv după palatin și judele curții regale²¹. Reprezentant al regelui în teritoriu, acesta a exercitat o parte dintre atribuțiile revenite regelui. Teritorial, intrau sub jurisdicția voievodului cele șapte comitate cu excluderea unor enclave aflate sub autoritatea episcopului Transilvaniei²², până când aceste scutiri au fost anulate, orașele săsești, districtele din jurul acestora, controlate de oaspeții sași, în temeiul privilegiilor dobândite supunându-se direct regelui. Totuși, deseori, în temeiul unor împuterniciri primite de la rege, voievodul se implica, în special, cu prilejul unor judecăți sau al unor expediții militare desfășurate în zonă, și în viața acestora. O poziție similară o avea voievodul și față de scaunele secuiești, comitele secuilor. De altfel, acesta, alături de reprezentanții sașilor, participa la congregația generală a voievodului²³, atunci când se ținea din porunca regelui. Cetățile regale de pe teritoriul comitatelor, conduse de castelanii numiți de voievod, se aflau sub autoritatea deplină acestuia, împreună cu domeniile aferente. Rolul voievodului de conducător al armatei, ridicată din comitate sau mai târziu formată și din mercenari, s-a exercitat în special pentru apărarea teritoriului în fața incursiunilor tătare, mai târziu turcești, ca și prin alăturarea la armata regelui cu ocazia unor expediții extracarpatică sau în alte zone mai îndepărtate, rolul militar al voievodului crescând odată cu apropierea pericolului otoman.

Atribuțiile judecătorești revenind voievodului și, mai ales, vicevoievodului său, numit de el dintre persoanele apropiate, purtătoare deseori al titlului de magistru, sunt surprinse cel mai frecvent de actele de epocă. Desfășurarea unui proces presupunea parcurgerea unor etape²⁴, bine stabilite pe parcursul secolului al XIV-lea. Punctele de reper în legislația de epocă le constituie dispozițiile regalității din anii 1324, 1355 și cea din anul 1366 care anulează anumite scutiri dobândite de nobilime, dar stabilesc și unele norme pentru desfășurarea unor judecăți. O cauză inițiată la nivelul unui scaun de judecată comitatens sau al vicevoievodului ajungea uneori la judecata voievodului, de aici, în apel la judecata din congregația generală a voievodului. În general, actele surprind efortul nobilimii locale de a menține la nivelul judecății voievodului cauzele referitoare la moșii și de a se opune transferului de judecată la curtea regelui. În cazuri rare, de excepție, se putea înainta cauza la judecata curții regelui, unde îl regăsim, de obicei, din nou pe voievod aflat în scaunul de judecată, alături de ceilalți mari judecători. În parcurgerea etapelor de mai sus, extinse în timp uneori mai mult de un deceniu, un rol important le-a revenit locurilor de adevăritare – Capitlul din Alba Iulia și Conventul din Cluj-Mănăstur, care au deservit justiția din voievodat odată prin credibilitatea lor și, apoi, prin cunoașterea și practicarea scrierii, care a oferit astfel instrumentul doveditor al celor

²¹ Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, vol. I–II, Budapest, 1996.

²² In 1282 martie 21, regele Ladislau al IV-lea acorda un astfel de privilegiu. Cf. *DIR, XIII/II*, nr. 269.

²³ Gheorghe Bichicean, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, București, 2008; Susana Andea, *Congregații palatinale și voievodale, sec. XIII–XIV*, Cluj-Napoca, 2013, p. 183–264.

²⁴ Hajnik Imre, *A Magyar birósági szervezet és perjog az Arpád és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899, p. 119–130.

constatate la fața locului. Mărturiile umane referitoare la stabilirea sau restabilirea hotarelor unei moșii, la diferite silnicii, omoruri, tâlhării, exprimarea unei voințe testatoare a bunurilor, anumite împotriviri sau, dimpotrivă, înțelegerile convenite între părți, ca și asistența oferită la depunerea unor jurăminte etc. au fost trecute în acte scrise, devenind astfel dovezi pentru susținerea sau infirmarea unei cauze, mărturii ale unor drepturi etc.

Începând din secolul al XIV-lea își fac simțită prezența în administrarea justiției voievodale, la nivelul comitatelor, elementele laice, juzii nobililor ce preiau unele dintre atribuțiile avute de locurile de adevărire: chemare la judecată, adevărire a unor silnicii, fapte reprobabile etc. Ei răspund în scris la solicitările similare adresate lor de voievod sau de vicevoievod, și, desigur, importanța lor a crescut, devenind direct proporțională cu creșterea valorizării actului scris și a recunoașterii instituției comitatense ca o instituție cu rol bine stabilit în administrarea justiției, a procesului de laicizare, în final aceasta preluând integral rolul jucat de locurile de adevărire, ce rămân simple instituții păstrătoare de acte.

Judecata voievodului sau cea a vicevoievodului făcută pe baza actelor doveditoare ale părților, la care s-au adăugat încă multă vreme și mărturiile orale, putea fi încheiată prin sentința finală sau, dacă părțile, cu aprobarea prealabilă a voievodului, se împăcau, prin consemnarea condițiilor asupra cărora au convenit prin mijlocirea juzilor arbitri, nobili împăciuitori.

În privința locului de desfășurare a judecăților și de emiteră a actelor aferente, de regulă acesta a fost Turda în cazul congregațiilor voievodale atât pentru voievod²⁵, cât și pentru vicevoievod, la care s-au adăugat apoi alte locații, precum Deva, Sântimbru, în timp ce actele emise în numele vicevoievodului, în general cu prilejul scaunelor octavale de judecată, au în marea lor majoritate menționate ca locații Sântimbru, Cetatea de Baltă, Alba Iulia și, desigur, Turda. În situația în care voievodul a însoțit alaiul regal atunci când a vizitat aceste zone²⁶ sau a petrecut un timp la curtea regelui, actele emise surprind aceste prezențe.

Opiniile exprimate referitoare la existența sau inexistența unei cancelarii voievodale până spre sfârșitul secolului al XIV, ca și cele referitoare la funcționarea unei cancelarii unice atât pentru voievod, cât și pentru vicevoievod lasă loc unor aprofundări viitoare²⁷. Opinia potrivit căreia inițial, pe durata secolului al XIII-lea, până spre mijlocul celui următor, nu a existat o cancelarie voievodală, ci doar slujbași (protonotari, notari, etc.), angajați de voievod din

²⁵ Susana Andea, *Voievozii Transilvaniei și itinerariile lor* în vol. *Transilvania (sec. XIII–XVII)*, coord. Susana Andea, București, 2005, p. 67–125.

²⁶ Susana Andea, *Itinerariile regilor în Transilvania voievodală și în comitatele vestice și nordice*, în vol. *Transilvania (sec. XIII–XVII)*, coord. Susana Andea, București, 2005, p. 1–66; Engel Pál, *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*, Budapest, 2005.

²⁷ Adinel Dincă, *Scrieri autografe în Transilvania medievală de la cele mai timpurii mărturii, până în secolul al XVI-lea* în vol. Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, *Autographa et signaturae Transilvaniae, (sec. XIV–XVII)*, Cluj Napoca-Gatineau, 2015, p. 11–85.

rândul familiarilor educați, după un model practicat în regatul maghiar de palatin²⁸, judele curții regale²⁹, pare să corespundă realității. Totuși, poate că ar fi potrivită o nuanțare, în sensul coborârii spre mijlocul secolului al XIV-lea, a momentului de la care ar începe procesul de constituire a unei cancelarii voievodale și luarea în considerare și a posibilității de a se angaja oficiali instruiți, plătiți, neincluși obligatoriu în categoria familiarilor voievodului. O asemenea propunere are în vedere îndelungata activitate scripturistică din perioada voievodului Toma de Szécsény (1322–1342) și, desigur, a voievozilor Lackfiști. Credem, fără nicio rezervă, că în timpul voievodului Ladislau de Losoncz (1376–1391) funcționa deja o cancelarie a instituției voievodale. Potrivit istoriografiei maghiare, se poate vorbi de o cancelarie proprie palatinului de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, respectiv odată cu urcarea pe tron a regelui Ludovic I, în contextul modificărilor care au avut loc, deci modelul a putut fi urmat și în Transilvania.

Schimbarea voievodului a atras după sine și schimbarea unei părți din personalul „cancelariei”. Continuarea deținerii slujbei de voievod o perioadă mai lungă de către aceeași familie a favorizat și o anumită stabilitate în cancelarie și a permis statornicirea unor practici scripturistice. Cu toate că nu deținem informații despre folosirea unor stilionare de către cei angajați în slujba voievodului, uniformitatea stilistică a documentelor emise indică apelul la formulare specifice tipului de acte necesare.

Analiza stilionarelor utilizate pentru emiterea diferitelor documente permite sesizarea unor mici deosebiri în redactarea actelor, utilizarea altor termeni în locul celor uzitați anterior. De exemplu, actele emise de cancelaria voievodului Toma de Szécsény referitoare la participanții la congregația voievodului folosesc invariabil formula *cum universis nobilibus et iudicibus nobilibus*³⁰, apoi, din anul 1342, odată cu noul voievod Toma de Siroka, se introduce o nouă formulă referitoare la aceiași participanți, *unacum universitati nobilium partis Transsiluane*.³¹ Este însă tot atât de adevărat că o schimbare similară se înregistrează și în cuprinsul actelor emise de palatinul regatului cu prilejul congregațiilor palatinale. Apoi, dacă luăm în considerare faptul că aceste modificări coincid cu urcarea pe tron a noului rege Ludovic I de Anjou, explicația cea mai plauzibilă s-ar afla, mai degrabă, în inovațiile aduse în cancelaria regală, de unde au fost preluate de către palatin, apoi de către cei din cancelaria voievodală. Rețin atenția și alte situații similare. Spre exemplu, în intervalul decembrie 1385 – februarie 1386, pentru o scurtă perioadă, demnitatea de voievod a revenit lui Ștefan Lackfi de Csáktornya. Actele emise de el au formulări și exprimări atipice, între care cea mai elocventă se află în titulatura

²⁸Bertényi Iván, *A nádori és országbirói intélmester birosági működése a XIV.században*, „Levéltári Közlemények”, 35(1964), p. 185–205; Idem, *Az országbirói intézmény története a XIV. században*, Budapest, 1976.

²⁹Nyers Lajos, *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*, Kecskemet, 1934; Tóth Norbert, *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története, 1342–1562*, Budapest, 2016.

³⁰Susana Andea, *Congregații ...*, p. 230–236.

³¹*Ibidem*, p. 239.

voievodală, unde este precizată și calitatea de comite de Solnoc. Dacă anterior, în toate actele emise de cancelaria voievodală, forma invariabilă era de comite Solnoc (*Zonuk*), în actele emise acum de acesta, formula pentru Solnoc este de *Zolnuk*, varianta regăsită doar în actele emise în Ungaria de cancelaria regală.

TIPURI DE ACTE

Analiza producției scripturistice emise de voievod sau de vicevoievod pe parcursul secolelor XIII–XIV permite anumite constatări. Așa cum era de așteptat, sunt puține cele emise în sec. XIII, unele dintre ele sunt îndoielnice sau falsuri, marea lor majoritate fiind cunoscute prin transumpturi sau copii ulterioare. Schimbările de voievozi la intervale scurte de timp, maximum un an, nu au încurajat activitățile de scriere; poate doar domniile repetate ale lui Roland au lăsat mai multe acte. Cert este însă că, la 1248³², în primul act păstrat de la un voievod, se menționează folosirea peceteii pentru întărirea lui. Documentul din anul 1282³³, prin care Nicolae, vicevoievodul, la cererea părților, întărea înțelegerea dintre Capitlul din Alba Iulia și nobilii de Geoagiu cu privire la hotarul moșiei Gârbova de Jos, act confirmat apoi de regele Ladislau aflat la Alba Iulia, în anul 1285³⁴, este și primul act păstrat al vicevoievodului. Documentele menționează utilizarea pecetilor, care pentru această perioadă nu puteau să fie decât ale familiei, diversificarea și creșterea numerică înregistrate în timp (pecete mare, pecete mare atârnată, pecete dublă, pecete mică, pecete inelară, pecete secretă, inelară etc.) fiind generată de diversificarea tipurilor de acte. Autenticitatea sau valabilitatea juridică a sigiliului voievodului și, implicit, celui al vicevoievodului nu a fost pusă niciodată în discuție. Actele emise sub puterea unei astfel de pecetei au fost recunoscute întotdeauna ca autentice, adică având valoare juridică. Nu același lucru se poate spune și despre sigiliile locurilor de adevărit, care în intervalul 1351–1353, în urma examinărilor din cancelaria regală, sunt reduse numeric, unele dintre ele pierzând dreptul de a avea pecete autentică și, ca atare, au fost desființate. Nu au avut inițial dreptul la pecete autentică (în accepțiunea medievală) nici orașele (valabilitatea lor era restrânsă la teritoriul locuit de populația săsească) și nici comitatele (notarii comitatelor, juzii nobililor).

Este dificil ca pe baza puținelor documente din secolul al XIII-lea să reconstituim principalele tipuri de acte emise de voievod sau de vicevoievod, în schimb, secolul al XIV-lea, cu mult mai multe și mai diverse acte, ne îngăduie unele constatări.

O clasificare din punctul de vedere al formei de emitere permite gruparea în privilegii, scrisori deschise și scrisori închise. Evident că cele mai valoroase acte au fost privilegiile care erau scrise îngrijit, pe pergament, și întărite prin pecetea atârnată, legată de act prin intermediul unui șnur multicolor, de cele mai multe ori

³² Cu privire la subiect vezi Jakó Sigismund, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul sec. al XV-lea)* în *DIR, Introducere*, II, p. 594–603.

³³ DIR-C, XIII/2, nr. 266; cu întregiri de lectură la Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 395.

³⁴ DIR-C, XIII/2, nr. 312.

confeționat din mătase sau din cânepă. Printr-un privilegiu (solemn sau simplu) se conferea, de regulă, un drept, un bun, o moșie, o scutire de ceva, se acorda o înnobilitare etc.

De regulă, regele era cel care, aflat în deplinătatea drepturilor sale, acorda daniile de moșii pentru a răsplăti faptele de vitejie, de credință ale supușilor săi, concretizate în scrisori privilegiale. Întrebarea care se pune este dacă și voievodul a avut astfel de competențe³⁵ materializate prin emiterea de scrisori privilegiale. În majoritatea cazurilor, actele păstrate din perioada avută de noi în atenție confirmă transcrierea unui act, sentința finală a unei cauze era dată sub formă de privilegiu, ca și înțelegerile la care au ajuns părțile aflate într-un proces. Inițial au fost emise sub formă de scrisoare deschisă, urmând ca ulterior, la cererea expresă a doritorilor, să fie date sub formă de privilegiu.

Investigarea actelor păstrate, emise de voievod, indică faptul că în anumite împrejurări, nu foarte frecvente, voievozii au făcut danii. Ne grăbim să adăugăm faptul că acestea se referă la entități teritoriale mici, de regulă se specifică faptul că dania este în numele regelui, dar și că ține de dreptul de danie al voievodului³⁶. Daniile acestea se referă la sate sau locuri aflate pe domeniul unor cetăți stăpânite de voievozi. Avem o astfel de situație în anul 1386, august 19³⁷, când Ladislau voievodul dăruiește pentru totdeauna (*dedimus, donavimus et contulimus... in perpetuum*) cneazului Dobre, fiul lui Ivan de de Leșnik, locul de vărat (*locum estivale*) fără locuitori (*desertum*) numit Bolya, cu dreptul altor cnezate. Dania are valabilitate veșnică pentru fiii și urmașii lui (*per filios filiorum heredumque successorum ... in perpetuum tenendam pariter et conservandam*). Actul, ca formă, este o scrisoare deschisă, cu pecetea sub text, pe hârtie. Am putea spune că este o danie de categorie inferioară. O danie similară, poate de dimensiuni mai mari, o făcea în 18 iulie 1387³⁸ Ștefan de Lučenec, banul de Severin și comitele de Timiș, în temeiul demnității sale, când dăruia pentru fapte de credință și de vitejie făcute regelui și banilor aflați în funcție lui Petru, fiul lui Dees, cnez al districtului regal Mehadia, precum și moștenitorilor săi, satul regal Patak cu stabilirea aceluiași obligații ca și pentru satele libere cneziale. Actul întocmit și el sub forma unei scrisori deschise are pecetea sub textul scris pe pergament.

Acest tip de danie s-a făcut chiar și în numele voievodului, după cum arată actul din 16 octombrie 1387, când Ioan, fiul lui Nicolae, castelan de Deva, comite de Hunedoara, în numele lui Ladislau³⁹ (*in persona domini nostri Ladislai vayvode*) dăruiește (*concessimus... dedimus, donamus et statuimus*) două sate libere, Căoi și Arănieș, lui Ioan, fiul lui Ladislau, zis Pop de Almașu spre a le stăpâni veșnic (*perpetuo possidendas*) fiii de fiii lor (*in filios filiorum*) cu plata anuală obișnuită. Actul a fost întocmit, la fel ca și o scrisoare deschisă. Un alt exemplu

³⁵ Tibor Neumann, *A vajdai adományozás kezdetei*, „Történelmi Szemle”, 55(2013), p. 261–269; versiunea în limba engleză, „Banatica” 26–2/2016, p. 279–296.

³⁶ DRH, D, I, nr. 220 (1453 XI 20, Hațeg).

³⁷ DRH, C, XVII, nr. 54, DL 255012.

³⁸ Idem, nr. 135, DL 30139.

³⁹ Idem, nr. 173, DL 244533.

provine din anul 1407⁴⁰, când Iacob Lackfi de Santău și Ioan, fiul lui Henric de Tamásy, voievozii Transilvaniei, dăruiesc pentru fapte de credință, moșia Petros din districtul Hațeg, cu drept veșnic de stăpânire.

Actele menționate mai sus, ca și altele, toate întocmite ca scrisori deschise, după opinia noastră, pot fi considerate ca prime demersuri ale voievodului în exercitarea dreptului de danie. Potrivit stadiului actual al investigațiilor, se pare că Ioan Zapolya (1510–1526) a fost primul voievod care ar fi primit dreptul de danie⁴¹, în accepțiunea deplină și clasică.

O situație mai specială o întâlnim în cazul actelor de infidelitate sau de vina necredinței (răzvrătire, omor, tâlhărie, falsificări de acte, de sigilii)⁴² judecate de voievod. Conform legislației medievale, în astfel de cazuri, pe lângă executarea făptașului, se trecea la confiscarea moșiilor celui condamnat, moșii care reveneau regelui sau erau puse la dispoziția voievodului ca judecător al cauzei. O astfel de întâmplare s-a petrecut în anul 1325⁴³, când Toma voievodul, pentru nesupunerea arătată de Hening de Petrifalău ce-i atacase pe cumanii trimiși de rege, decide confiscarea tuturor moșiilor avute de Hening deși acesta murise în luptă. Regele confirmă dreptul voievodului asupra acestor stăpâniri, iar voievodul le înapoiază ulterior rudelor și orfanilor celui ucis prin răscumpărarea cu bani, respectiv 200 mărci de argint. Actul final a fost întocmit sub formă de privilegiu.

Potrivit celor inserate în actul regelui Carol din februarie 1338,⁴⁴ moșia Rona din comitatul Solnocul Interior, ce ajunsese în dreptul de danie al regelui prin moartea fără urmași a proprietarului, a fost dăruită lui Simion, fiul lui Mihail, comite al secuilor și de Bistrița. De la acesta, pentru fărădelegile săvârșite, moșia a trecut în mâinile voievodului Toma în calitate de judecător obișnuit al cauzei. Voievodul a dăruit pe veci moșia Rona magistrului Ștefan zis Pagan, dania fiind înnoită în fața regelui⁴⁵.

În cazul lui Nicolae de Diviciori, judecat în anul 1347⁴⁶ în adunarea nobililor mari și mici din cele șapte comitate, el a fost declarat hoț dovedit (*publicum*) și pedepsit cu pierderea capului (*pena capitali*), iar moșia lui, Diviciori cu toate cele ce țineau de ea, după lege și dreptate, a revenit voievodului ca judecător. Regele confirmă dreptul de stăpânire al voievodului asupra bunurilor deținute de Nicolae de Diviciori care, apoi, zălogește moșia pentru suma de 200 mărci de argint. Actul regelui a fost dat sub formă de privilegiu, referirea la documentul emis de voievod este generată de act (*littera*).

Cel mai adesea se întocmeau privilegii, în numele voievodului, în cazul sentințelor finale date cu prilejul congregațiilor generale conduse de voievod.

⁴⁰ *Izvoare privind Țara Hațegului*, nr. 24.

⁴¹ Tibor Neumann, *op. cit.*, p. 265–269.

⁴² *Werbőczy István Hármaskönyve*, ed. III, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapest, 1894.

⁴³ Magyar Országos Levéltár (infra: MOL) DL 2295. DIR, C, XIV/II, nr. 309; XIV/II, nr. 499.

⁴⁴ DIR, XIV/III, nr. 365, 394. Jako, *Erd. okm.*, II, nr. 981, 1000.

⁴⁵ Textul păstrat nu specifică forma actului, dar se poate presupune că a fost întocmit sub formă de privilegiu.

⁴⁶ DIR, C, XIV/IV, nr. 529, 539, 550, 568, 581, 598; Jako, *Erd. okm.*, III, nr. 398, 409, 416, 420, 426, 437, 568, 598.

Asemenea proceduri le aflăm deja în actele secolului al XIII-lea⁴⁷ (1296) și se leagă de numele voievodului Ladislau Kan. Privilegiile emise de acesta⁴⁸ întăresc o decizie finală într-o pricină de moșii. O analiză a acestora din perspectivă diplomatică⁴⁹ permite unele constatări. Ele se numeau scrisori privilegiale, erau scrise pe pregament și întărite cu pecetea atârnată a voievodului. Dacă analizăm textul propriu-zis, acesta nu cuprindeau toate elementele caracteristice unui privilegiu, pornind de la titulatura voievodului și până la elementele de datare din final, ci semănau cu o scrisoare deschisă. Respectiv lipseau preambulul, redactarea era sobră, lipsea lista martorilor, datarea se făcea cu ajutorul calendarului bisericesc. Aceste acte se situează între un privilegiu simplu și o scrisoare deschisă.

Scrisorile privilegiale emise de voievodul Toma de Szécsény, ce cuprind sentințele finale date în adunările generale⁵⁰, fără a se deosebi radical de cele anterioare, vin cu unele nuanțări în ce privește dispoziția, care este mai bine conturată și accentuată. Privilegiile⁵¹ emise în numele lui Ștefan Lackfi, voievodul Transilvaniei, în urma luării deciziei finale, se înscriu pe aceleași coordonate. Ca o noutate apare faptul că este menționată o scrisoare privilegială a vicevoievodului Petru (1348)⁵² cu sentința finală, ce este apoi confirmată de voievod în adunarea generală. Practica va fi apoi continuată, de exemplu, în anul 1372, când voievodul Emeric Lackfi întărește prin scrisoarea sa privilegială⁵³ sentința definitivă dată de Petru, vicevoievodul, în 8 mai 1367. La aceste considerații se poate adăuga și o altă constatare, și anume faptul că astfel de acte cu decizii definitive au fost emise și de locurile de adevărire sub forma unor privilegii, de regulă la porunca voievodului.

Împăcarea părților înaintea sentinței finale, cu acordul voievodului sau al judecătorului a fost deseori trecută în scris, inițial sub forma unei scrisori deschise, apoi, la cerere, sub formă de privilegiu întocmit în numele voievodului⁵⁴. O primă mențiune documentară cu privire la astfel de situații o avem din anul 1274⁵⁵ la judecata magistrului Matei, voievod al Transilvaniei, într-o pricină de omor, răscumpărată prin bani, echivalați într-o moșie. La cererea părților s-a emis scrisoarea privilegială care cuprinde această înțelegere. În anul 1282⁵⁶ Nicolae voievodul confirmă înțelegerea dintre capitlul din Alba Iulia și nobilii de Geoagiu, în legătură cu semnele de hotar ale moșiei Gârbova de Jos, act care, ulterior, în 1285 primește⁵⁷ confirmarea regelui Ladislau, aflat la Alba Iulia. Voievodul Toma de Szécsény aflat la Turda, la 2 iunie 1328⁵⁸, adevărește restituirea unei jumătăți din moșia

⁴⁷ Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 550.

⁴⁸ DIR, C, XIV/I, nr. 21, 40, 41, 43, 52, 93; XIV/II, nr. 317.

⁴⁹ Fr. Pall, *Diplomatica latină*, p. 254–259.

⁵⁰ DIR, C, XIV/II, nr. 90, 382.

⁵¹ DIR, C, XIV/IV, nr. 271, 362, 512, 622.

⁵² DIR, C, XIV/IV, nr. 622.

⁵³ DRH, C, XVI, nr. 129.

⁵⁴ DIR, C, XIV/III, nr. 393; DRH, C, X, nr. 350.

⁵⁵ DIR, C, XIII/II, nr. 177; Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 328.

⁵⁶ DIR, C, XIII/II, nr. 266; Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 395.

⁵⁷ DIR, C, XIII/II, nr. 312. Este primul act de acest fel emis de un vicevoievod.

⁵⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (înfră: SJAN) Cluj, Arh. fam Toldalagi; DIR, C, XIV/II, nr. 506.

Sânger și împăcarea părților. Întocmit sub formă de privilegiu, cu pecetea atârnată, actul surprinde prin includerea în text a unui preambul referitor la utilitatea scrierii pentru păstrarea celor convenite, formulă uzitată doar în privilegiile solemne emise de rege și, prin excepție, în alte acte privilegiale⁵⁹. Modelul clasic al actelor care consemnează împăcarea părților, prin intervenția juzilor arbitri sau juzi împăciuitori, este deja statornicit la 1339⁶⁰ și aparține aceluiași voievod Toma, fiind un privilegiu. Practica unor astfel de împăcări poate fi constatată pe tot parcursul perioadei analizate de noi, foloseau și în congregațiile palatinale. Ar fi de remarcat rolul mai mare jucat de vicevoievod⁶¹ în astfel de situații, cu prilejul judecăților de la Sântimbru, actul său întocmit sub formă de scrisoare deschisă fiind apoi, de regulă, confirmat sub formă de privilegiu de către voievod. Prin acest tip de acte ce adevăresc o împăcare, o înțelegere între părți, actele emise în numele voievodului sau vicevoievodului se aseamănă cu cele date de locurile de adevărire, „cancelaria” voievodală funcționând după criteriile similare acestora.

O situație oarecum asemănătoare o avem în cazul copierii și confirmărilor de acte, fie ele privilegiile, scrisori deschise sau închise. Dacă pentru secolul al XIII-lea asemenea situații sunt rare, în măsura valorizării actului scris de către societate⁶², numărul lor este în creștere, fiind întocmite deopotrivă de voievod și de vicevoievod sub formă de privilegiu sau de scrisori deschise. O primă situație de acest fel o aflăm în anul 1276, când magistrul Matei, voievodul Transilvaniei la cererea capitlului din Alba Iulia transcrie și confirmă actul regelui Ladislau din 1 mai 1271⁶³, referitor la dania ocnei de sare de la Turda pe seama capitlului. Actul în sine este singular și discutabil dacă avem în vedere faptul că nu mai avem situații în care voievodul, vicevoievodul să transcrie și să confirme privilegiile regale. O analiză a acestor acte copiate în numele voievodului sau vicevoievodului permite unele constatări. Cu o excepție din anul 1343⁶⁴, când vicevoievodul Ladislau transcrie actul juzilor nobililor din 6 noiembrie 1331 referitor la hotarele dintre Suplac și Idrifaia, tot restul actelor transcrise sunt întocmite de conventul din Cluj–Mănăștur⁶⁵, de capitlul din Alba Iulia⁶⁶, sau sunt confirmate propriile scrisori sau ale voievozilor, vicevoievozilor⁶⁷ antecesori. Unele conțin precizări referitoare la integritatea actului și a sigiliului, dar nu toate. Această transcriere și confirmare a fost făcută la cererea unor nobili, a orașenilor din Cluj, a abatelui de la conventul

⁵⁹ 1338, iunie 27, Toma voievodul, DIR, C, XIV/III, nr. 393.

⁶⁰ MOL, DL 3209; DIR, C, XIV/III, nr. 420; Jakó, *Erd. okm.*, II, nr.1022.

⁶¹ DIR, C, XIV/IV, nr. 387; DRH, C, XV, nr. 104, 425.

⁶² Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, Livia Magina, *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVII. Writing and Society in Transylvania 13th–17th Centuries*, Cluj-Napoca/Gatineau, 2013.

⁶³ DIR, C, XIII/II, nr. 197.

⁶⁴ DIR, C, XIV/IV, nr. 127.

⁶⁵ 1343, Ladislau vicevoievod, DIR, C, XIV/IV, nr. 167; 1358, Andrei voievod, DRH, C, XI, nr. 151; 1361, Dionisie voievod, DRH, C, XII, nr. 63; 1370, Ioan, vicevoievod, DRH, C, XIII, nr. 464; 1373, Ștefan voievod, DRH, C, XIV, nr. 204.

⁶⁶ 1367, Petru vicevoievod, DRH, C, XIII, nr. 185; 1369, Ioan vicevoievod, DRH, C, XIII, nr. 411.

⁶⁷ 1343, Ladislau, vicevoievod, DIR, C, XIV/IV, nr. 167; 1352, Ștefan vicevoievod, DRH, C, X, nr. 106; 1364, Dionisie voievod, DRH, C, XII, nr. 283; 1368, Nicolae voievod, DRH, C, XIII, nr. 296; 1379, Ladislau, voievod, DRH, C, XV, nr. 432.

din Cluj Mănăştur, Otto, la cererea capitlului din Alba Iulia. Întrebarea firească ce se impune este de ce s-a apelat la o astfel de confirmare. Actul emis de un loc de adevărire, la un interval scurt de timp (1–3 luni), este întărit de voievod sau vicevoievod sub formă de scrisoare privilegială. De exemplu, la 20 ianuarie 1370⁶⁸, Ioan, vicevoievodul Transilvaniei, transcrie și confirmă actul conventului din Cluj–Mănăştur, din 11 noiembrie 1369. Dreptul de pecete autentică era deținut atât de locurile de adevărire, cât și de voievod. Explicația logică s-ar afla în îndatoririle slujbei voievodale (*ex voievodatus officii debito*), în autoritatea de care se bucurau voievodul și vicevoievodul, actul fiind solicitat pentru o mai bună cheazăuire și păstrare a dreptului lor (*propter maiorem cautelam et iuris eorum conservacionem*)⁶⁹. Alături, transcrierea a fost asociată cu confirmarea drepturilor celor cuprinse în acte. De exemplu, în 1373⁷⁰, Ștefan voievodul aflat la Vișegrad, în scaun de judecată, transcrie și confirmă sub formă de scrisoare privilegială două acte ale vicevoievodului Ioan și una a conventului din Cluj–Mănăştur, emise pe parcursul anului 1372, cu privire la moșia Păuca.

Cel mai ilustrativ și singular act, situându-se în sfera reglementărilor juridice, este scrisoarea privilegială din 8 mai 1342⁷¹, prin care voievodul Toma de Szécsény, aflat în adunarea generală a nobililor de la Turda, aduce reglementări referitoare la judecări, respectiv decide aplicarea celor decise de regele Carol, la 10 august 1324. Alături de prevederile regelui care se refereau la procedurile de depunere a jurămintelor, s-au adăugat altele legate de dreptul stăpânilor de a judeca pe supuși, plata judecătorilor etc.

Marea majoritate a actelor emise de voievod și, în special, de vicevoievod, care le depășește numeric pe cele emise de voievod, sunt scrisori închise (*littere clause*) și câteva deschise (*littere aperte*, *littere patentes*). Practic, cu mici excepții legate de actele ce țin de viața privată (testamente, scrisori de zălogire, de împrumut) sau de anumite proceduri de natură judiciară solicitate de voievod sau de vicevoievod locurilor de adevărire (ce emit *littere fassionales*, *littere relatorie* etc.), sunt eliberate o mare diversitate de acte, la care se adaugă cele generate de funcțiile și rolul deținut de instituția voievodatului, cele mai multe cu caracter judiciar.

Deși pentru această perioadă nu sunt păstrate, actele având o valoare vremelnică, vicevoievodul acorda scrisori de împuternicire (*littere procuratorie*) pentru ca plățile să fie reprezentate la proces, fie că se judecau în fața sa, fie a voievodului. Nu se cunosc sau sunt rare scrisorile de împuternicire date de voievod, această situație fiind explicabilă prin implicarea mai frecventă a vicevoievodului, prezent constant în Transilvania. Cel mai adesea, astfel de acte au fost eliberate de către locurile de adevărire.

În numele voievodului și vicevoievodului s-au emis porunci sau mandate concretizate în toate tipurile de acte referitoare la defășurarea unui proces. Au fost

⁶⁸ SJAN Cluj, Arh. Fam. Suky, DRH, C, XIII, nr. 464.

⁶⁹ DRH, C, XIII, nr. 411, 464.

⁷⁰ DRH, C, XIV, nr. 204.

⁷¹ MOL, DL 73648; DIR, C, XIV/IV, nr. 81; Jakó, *Erd. okm.*, III, nr. 91.

chemate părțile prin scrisori (*littere evocatorie, littere citatorie*), la judecată se depune jurământ (*litt. juramentales*), pricina a fost amânată din porunca scrisă a regelui (reginei), din voia părților sau din voia voievodului (*litt. prorogatorie*), părțile s-au împăcat (*litt. arbitracionales, litt. composicionales*), s-a dat sentința (*litt. adiudicatorie, litt. sententionales*) sau pricina a fost înaintată spre judecare la alt for (*litt. transmissionales, litt. obmissionales*). Pe parcursul procesului sau la aplicarea sentinței se dau porunci scrise (*litt. preceptorie*) pentru introducere în stăpânire (*litt. introductorie, litt. statutorie*), pentru redobândire (*litt. recaptivatorie*), hotărnicire de moșie (*litt. reambulatorie*), pentru împărțire de moșie (*litt. divisionales*). Se adeverește opreliștea ridicată la aplicarea unei decizii (*litt. prohibitorie, litt. protestatorie*). Locurile de adevărire au fost cele care în temeiul poruncii primite au aplicat hotărârea, au înaintat dări de seamă cu cele constatate. Alteori, părțile nu s-au prezentat la proces și au suportat plata unor gloabe (*litt. judiciales*). Mai rar, voievodul acorda ocrotire cuiva (*littere protectionales*) scoțându-l de sub jurisdicția altor instituții⁷², de regulă la porunca regelui. Târziu, spre mijlocul secolului al XIV-lea⁷³, apare sporadic și schimbul epistolar (*littere missiles*).

CONCLUZII

Practica scrierii în cancelaria voievodală, cu începuturi plasate în secolul al XIII-lea, cunoaște o mai mare diversificare și amploare în secolul al XIV-lea. Chiar dacă termenul de „cancelarie” voievodală pare impropriu pentru perioada analizată, varietatea tipurilor de acte, ca și o anumită continuitate în respectarea normelor de redactare a acestora ne determină să vorbim de existența unui personal instruit, a cărui proveniență din anturajul familiarilor voievodului aflat pe tron sau, dimpotrivă, extern, nu este atât de relativată pe cât sunt educația și cunoștințele lor. Este cert faptul că scriitorii documentelor eminate în numele voievodului sau vicevoievodului erau la curent cu practica și normele de întocmire a actelor din cancelaria regală. Schimbarea regelui Carol I (1342), apoi a regelui Ludovic I cel Mare (1342), venirea lui Sigismund de Luxemburg (1387) au dus la unele modificări sesizabile în formularistica actelor care și-au aflat ecoul și în actele emise de cancelaria voievodală.

Teoretic, aceasta a fost o cancelarie regală în miniatură, emanând aproape toate tipurile de acte (privilegii, scrisori deschise, scrisori închise). Atribuțiile voievodului, considerat reprezentantul regelui în teritoriu, sunt ilustrate de actele emise, după cum sunt surprinse și limitele acestuia sau tendința de depășire a lor în anumite momente. Relaționările frecvente ale cancelariei voievodale cu locurile de adevărire, capitulul din Alba Iulia și conventul din Cluj–Mănăștur, bogat ilustrate documentar, au fost determinate, în esență, de aplicarea deciziilor cu caracter judecătoresc.

⁷² DIR, C, XIV/III, nr. 461.

⁷³ (1344–1350), DIR, C XIV/IV, nr. 262, 868, 769.